

*Яковенко Р. В., викладач кафедри економічної теорії та права
Кіровоградського національного технічного університету*

**МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ
ГОСПОДАРСЬКОГО МЕХАНІЗМУ НАНОРІВНЯ, ЯК ОДНА З
ХАРАКТЕРИСТИК ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ**

Стаття започатковує новий підхід до аналізу господарського механізму з точки зору моралі та людини. Проаналізовано перехід від „людини економічної” до „людини творчої” та формування людського потенціалу як нової суспільної категорії.

The article starts a new way to analyze an economic mechanism from the point of view of moral and human. Transferring from the „homo economicus” to the „homo creativus” and forming a human potential as a new community category were analyzed.

Постановка та актуальність проблеми. Закономірності світового еволюційного процесу визначають дедалі зростаючу роль здібностей людини у економічних та суспільних процесах, що відбувається в процесі подальшого поширення сфери послуг та домінування людини в якості головного економічного пріоритету. Посилення ролі морально-етичних факторів в структурі людського потенціалу зумовлене хаотичністю формування та розвитку економічних відносин в Україні. Дослідження господарського механізму як системи заходів регулювання економічних відносин і розвитку продуктивних сил, здійснюється сьогодні з боку зовнішніх об’єктивних факторів, таких як ринкове саморегулювання та державне втручання у перебіг економічних процесів. Але первинне рішення щодо активності та принципів реалізації економічного та людського потенціалу належить людині, відбувається на нанорівні економічних відносин, до моменту втручання у цей процес ринкових чи державних регулюючих механізмів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти визначеного наукового напрямку досліджено у працях закордонних дослідників А. Маршалла, Ф. Ліста, Д. Белла, Г. Маркузе, Ж. Еллюля, та вітчизняних вчених С. Мочерного, Ю. Палехи, В. Малахова, А. Єришева, О. Лозового, А. Чухна тощо. Недостатньо використаним на сьогоднішній день є інституціональний підхід до аналізу змін у сучасній людині, що зумовило обмеженість дослідження ролі морально-етичних факторів у процесі формування людського потенціалу, як форми нагромадження та реалізації здібностей людини. Все це обумовлює актуальність та визначає новизну запропонованого матеріалу.

Метою цієї статті є застосування морально-етичного підходу до визначення сутності господарського механізму, розгляд нових тенденцій у переростанні „людини економічної” в „людину творчу” на основі посилення ролі моралі.

Виклад основного матеріалу. Нанорівень економічної системи – це людина, яка сама може входити до суб’єктів господарювання мікрорівня – підприємства чи домогосподарства. Етична поведінка у внутрішній мікросистемі формує засади подальшого розповсюдження етичних принципів організації економічних відносин. Інтеграція етичної поведінки мікрособ’єктів створює конкурентне економічне середовище, сприяє формуванню суспільної моральності. Ф. Ліст з цього приводу писав: „Чим більше розумове виробництво сприяє розвитку моральності, релігійного почуття, просвіті, збільшенню знань, розширенню свободи та політичному удосконаленню, розвитку особистої та майнової безпеки громадян і зовнішньої могутності нації, тим ширшим буде й матеріальне виробництво; чим більше створює багатства матеріальне виробництво, тим більших успіхів досягає розумове виробництво” [6]. Так було визначено взаємозв’язок між освітою, моральним розвитком та економічним піднесенням держави.

Сократ (469-399 рр. до н. е.) аналізуючи різні класифікації форм держави, правильною і моральною вважав лише аристократію, яку він

характеризував як владу невеликої кількості освічених та моральних людей [5, С.18]. Поєднання розумового розвитку та моральних принципів поведінки суперечить „чистому розумові” Канта, який визнавав метою діяльності розумної людини лише особисте задоволення. Проте існують й інші погляди на цю проблему. Основою суспільного життя та вищим принципом моралі, на думку англійського мислителя Ієремії Бентама (1748-1832), є „принцип корисності”, або утилітаризму, у відповідності до якого основою моралі, права та всіх суспільних відносин є користь, тобто те, що приносить задоволення або упереджує страждання [5, С.87].

Такий підхід є виправданим як з боку теорії підприємництва так і ведення господарської практики. Основні правила „ринкової гри”, своєрідної етики підприємницької конкуренції, свідчать про наступне: підприємці зобов’язані надавати суспільству інформацію щодо своїх установчих документів, визначати адресу, повну назву, фірмовий чи товарний знак, а також здійснювати чесну рекламу своєї продукції [16, С.95]. Принцип поширення інформації, який реалізується переважно в системі освіти, відіграє важливу роль в процесі формування позитивного іміджу та реалізації моральних принципів економічної діяльності.

Рационально-теоретичний рівень суспільної моральної свідомості спрямований на вирішення головних питань сенсу життя, має чіткий, послідовний, раціональний і системний характер [4, С.82-83]. Здійснення порядної економічної діяльності створює коло постійних партнерів, позитивний авторитет, полегшує переговорні процеси. Але у разі морального вибору між прибутковістю та порядністю людина може приймати нерациональні рішення, які шкодитимуть її економічному зиску у разі виникнення протиріч із наявними моральними установками. Тому необхідним є виховання суспільної моралі сукупного людського потенціалу, його поширення на рівень ноосфери з метою недопущення збагачення морально вільних осіб за рахунок морально свідомих мешканців.

Розвиток суспільної нерелігійної моралі пришвидшує процеси етичного виховання особистості, не обмежує її світоглядного кола, надає можливість вибору власної теологічної позиції, уникнення догматичних тверджень сутності та мети людського буття.

Людський потенціал є виразом не лише суспільно-економічних відносин а й міжособистих стосунків, що вимагає посилення ролі морально-етичного підґрунтя в межах реалізації суспільних завдань. Також він виражає творче та інтелектуальне зростання людини і переростання у нову якість економічної категорії „робоча сила”; відтак він фіксує якісні зміни у продуктивних силах суспільства.

Сучасний науково-технічний прогрес зумовив чимало нових проблем в організації виробництва, ділового спілкування між людьми. Питома вага фізичних навантажень на працівника значно скоротилася, але невпинно зростають психологічні, інтелектуальні навантаження на керівника в галузі зосередженості на об'єкті праці, оперативному творчому підході до вирішення питань, що виникають [12, С.3]. Автоматизація виробництва створює нові засади для повнішої реалізації моральних потенцій людини. Відомий французький соціолог Жак Еллюль (1912-1994 рр.), характеризуючи індустріальне суспільство, писав: „У сучасному світі жоден соціальний, людський, духовний чинник не мав такого значення, як техніка [3, С.27]”. Герберт Маркузе стверджує, що індустріальне суспільство у своєму розпорядженні має засоби перетворення метафізичного у фізичне, внутрішнього у зовнішнє, авантюри розуму в авантюри технології [8, С.115]. Так, мораль є фактором виробництва та обміну його результатами в умовах як матеріального – так і нематеріального виробництва.

Морально-етичні якості формують не лише рівень соціально-економічної участі людини а й визначають рівень цивілізованості цих відносин. Мораль належить до основних типів нормативної регуляції дій людини, таких як право, звичаї та інші, перетинається з ними, і в той же час

суттєво відрізняється від них [2, С.36]. Отже, мораль є визначальним чинником господарського механізму нанорівня особистості.

Регламентація економічної поведінки людини здійснюється у відповідності до її економічних інтересів та ступеня розвитку морально-етичних якостей. Мораль – це один із способів регулювання дій людини за допомогою норм, які ідейно обґрунтовані у вигляді ідеалів добра, зла, справедливості, гідності тощо. Разом із загальнолюдськими цінностями, мораль включає до себе історичні та класові норми, принципи та ідеали [15, С.118]. Мораль спирається не на норми права, а на силу особистісного переконання, громадську думку, авторитет окремих осіб [14, С.272].

Основна суспільна функція моралі, яка визначає специфіку її соціального буття, – це функція регуляції людської поведінки та міжлюдських стосунків [7, С.36]. Важливим чинником є формування суспільної національної моралі, як чинника формування міждержавних стосунків. Етика міжнаціональних відносин визначає поступовий рух до вирівнювання рівня розвитку окремих країн до рівня можливості задоволення абсолютних потреб глобального суспільства.

За твердженням колективу провідних українських вчених „Етичне вчення розширює етичний кругозір, формує культуру етичного мислення, кристалізує моральні почуття, сприяє виробленню моральних переконань ... розвиває особистісний потенціал” [4, С.36]. Під моральним потенціалом слід розуміти гарантування учасникам економічних відносин у майбутньому дотримання визначених документальних та усних домовленостей, поширення моральних установок та їх удосконалення в процесі розвитку майбутніх поколінь людського потенціалу. Економічний зміст моральних установок економічних відносин полягає у відмові від великих короткострокових чи разових зисків, які можна отримати через нечесну систему дій і орієнтації на довгострокові моделі співпраці з отриманням сталих і поступово зростаючих доходів. Етичний аспект економічної

прибутковості полягає в усвідомленні та управлінні власними моральними нормами.

Людина економічна, як абсолютно раціональна істота ніколи сама по собі не існувала насправді. Номо *economicus*, а точніше кажучи одна з її складових, буде прагнути до зростання рівня власної заможності, за умов наявності певного обсягу розумових здібностей та набутого досвіду. Вона буде націлена на посилення власного інтелекту і творчої складової особистості. Саме таким чином відбуватиметься переростання „людини економічної” в „людину творчу”. Причому не можна сказати, що номо *economicus*, як ментальний тип із властивим йому способом мислення та світосприйняттям, при цьому зникне остаточно. Людина творча враховуватиме позитивні складові номо *economicus*: прагматизм, усвідомлення свого значення, спроможність співставляти витрати та зиски.

Альфред Маршалл з цього приводу писав: „Здійснювались, щоправда, спроби сконструювати певну абстрактну науку про дії „економічної людини”, вільної від усіляких моральних принципів ... що методично та егоїстично наживає гроші” [9, С.47]. Проте не існує людей абсолютно позбавлених емоцій, які впливають у тому числі й на прийняття рішень в економічній сфері. Відтак емоція, в тому числі й негативна, може формувати відповідний мотив, який має обмежуватись моральним бар’єром. До завдань морального виховання входить вироблення навичок і звичок моральної поведінки, які б стали потребою і реалізовувалися б у будь-якій ситуації та умовах [14, С.60].

Ставлення до свого партнера в процесі укладання та реалізації угод формується, у тому числі, під впливом наявної суспільної культури. Культура – це специфічний спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності, представлений у продуктах матеріальної та духовної праці, в системі норм і закладів, у духовних цінностях, сукупностях ставлень людей до природи, між собою і до самих себе [12, С.4]. Мораль і культура – це дві інтегровані підсистеми, що знаходять своє втілення у поведінці людини.

Якщо мораль здійснює вплив на поведінку людини, то культура визначає загальне ставлення до усього, що її оточує.

Більшість негативних результатів угод відбувається внаслідок низького рівня культури сучасних власників українського капіталу. Так, втрачають в економічних відносинах переважно споживачі (не виробники) та наймані робітники (не власники підприємств), що ще раз свідчить про недосконалість та нерівноправність капіталістичного устрою.

„Культурним, якщо не моральним виправданням капіталізму, став гедонізм, ідея насолоди як способу життя [1, С.266]” – пише Деніел Белл. Проте в цьому випадку йдеться не про безправ'я та аморфну систему захисту прав людей відчужених від виробничого капіталу, а про раціональність, як визначальну установку виробничої діяльності та отримання прибутку, як головну мету людської життєдіяльності. За цих умов, пише далі Белл: „нігілізм виступає кінцем процесу раціоналізму” [1, С.252]. Отже повне відчуження від емоцій призводить до нехтування та знищення будь-яких цінностей та моральних установок.

Така характеристика індустріального суспільства, в якому визначальним виробничим фактором є автоматизований високопродуктивний верстат, викликає потребу переходу до постіндустріального суспільства, в якому визначальною продуктивною силою стає людина з її вміннями, досвідом, навичками, емоційним та моральним потенціалом. В процесі таких трансформацій змінюється сутність та роль підприємництва і капіталіста. Внутрішня мотивація виробника змінюється, і грошова винагорода перестає відігравати визначальну роль – головним завданням стає реалізація внутрішнього потенціалу.

Підприємництво – це умілість, майстерність, розум, культура, в результаті яких здійснюється взаємовигідна, корисна справа для обох сторін, які ввійшли в ділові стосунки. Справжнє підприємництво неможливе без утвердження гуманістичних принципів у житті, бо, позбавлене цих якостей, воно переростає у звичайне грабіжництво, обдурювання партнера, що ніколи

не можуть тривати довго [12, С.30]. Одні підприємці займаються підприємницькою діяльністю для того, щоб реалізувати власну мету, отримати задоволення від своєї роботи, від прикладання своїх знань і здібностей, що є ознакою економічної свободи [10, С.64]. Відтак, мотивація до підприємницької діяльності, яка формується, в тому числі й під впливом моральних установок, визначає ступінь реалізації людського потенціалу.

В деяких зарубіжних ділових колах вважають, що стиль ділової поведінки в Україні відрізняється необов'язковістю і неакуратністю, відсутністю звички тримати слово, з вічним намаганням що-небудь „виклянчити” для себе в іноземних партнерів [11, С.8]. Така практика підтверджується розвитком українських бізнес-інкубаторів та „ефективністю” діяльності більшості з них.

Підприємці відкривали дитсадки, лікарні, школи, бібліотеки, проводились добродійні концерти. Причому це робилось не з чистої філантропії, а, в першу чергу, завдяки усвідомленню потреб справжнього господаря у кваліфікованій і соціально облаштованій робочій силі [11, С.5]. Отже, в більшості випадків, меркантильні інтереси можна реалізувати за рахунок етичного сприйняття проблеми. Так, в розвинутих країнах, благодійництво взагалі та благодійні фонди зокрема, які починали функціонувати в якості інструментів ухилення від податків, сьогодні, внаслідок еволюції світосприйняття капіталіста, виконують свої первинні та визначальні функції.

У книзі американського соціолога Р. Хігінса „Сьомий ворог” (R. Higgins. The seventh enemy. The human factor in the global crisis. – L., 1978.) саме наголошується на тих „ворогах”, які привели людство до глобальної кризи. Перші шість: зростання народонаселення, недовироблення продуктів їжі, вичерпність природних ресурсів, забруднення довкілля, неконтрольоване розповсюдження ядерної технології, стихійний розвиток науки і техніки. Сьомим соціолог називає людську природу, якій, на його погляд, притаманні: політична інерція, егоїзм, жорстокість, байдужість до горя і страждання,

нетерплячість, низька загальна культура спілкування [12, С.47]. Усі перераховані риси властиві людині економічній, позбавленій моральних установок, яка, проте, функціонує і мусить виживати в умовах панування капіталіста-руйнівника суспільства, природи та моралі. Переростання категорії „робоча сила” у категорію „людський потенціал” вирівнює найманого працівника і власника матеріальних промислових засобів виробництва у мотиві та у ставленні один до одного.

В. Пихтін пише, що в чисто ринковій системі постійно присутня певна негативна енергія, яка, виринаючи назовні, на поверхню життєдіяльності людей, породжує безліч негативних явищ та процесів, які деформують моральний стан суспільства. Це особливо гостро дається взнаки в умовах перехідної економіки, коли обидва елементи господарського механізму (ринкове саморегулювання та централізоване державне регулювання) не прилаштувались одне до одного [13, С.12]. Автор вважає, що погодитись з таким твердженням можна лише частково, оскільки аналіз повинен починатись з людини, нанорівня господарського механізму. Саме людина формує своє ставлення до стану господарського механізму, визначає механізм та принципи його дії. Формування господарського механізму відбувається з урахуванням ступеня етичного усвідомлення господарських процесів, а не навпаки, хоча це й є замкнута система. Відтак формування людського потенціалу та його важливої складової – морально-етичних якостей людини, здійснює якісні перетворення в структурі господарського механізму.

Висновки. Посилення розумових і творчих здібностей людини, що визначається актуальним розвитком сучасної ринкової кон'юнктури, має в обов'язковому порядку супроводжуватись посиленням ролі морального виховання та самовиховання. Первинна стадія дії господарського механізму полягає у прийнятті етичного рішення щодо поведінки суб'єкта з різними економічними агентами, і лише після цього підлягає подальшій регуляції з боку попиту, пропозиції та держави. Нагромадження моральних якостей

сприяє підвищенню рівня прибутковості особи та ступеня її самореалізації у процесі суспільної активності. Посилення освітнього рівня та набуття додаткового економічного досвіду не суперечать принципам морального розвитку особистості і є закономірністю повноцінного розвитку людини.

Поглиблення цього напрямку аналізу призведе до формування нових засад розвитку людини через взаємоузгодження особистих і групових інтересів, інтелекту, творчості і моралі, як чинників нагромадження та розширеного відтворення здібностей людини.

Література

1. Белл Д. Культурні суперечності капіталізму / Деніел Белл // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія : навч. посіб. / упоряд. : Віталій Лях. – К. : Либідь, 1996. – С. 251-274.
2. Гурьянов Ю. Г. Этика предпринимательства : учеб. пособие / Гурьянов Ю. Г., Гурьянов Э. Ю., Гурьянов Г. Я. – Кировоград : Полиграфическо-издательский центр ООО „Имэкс ЛТД”, 2002. – 346 с.
3. Еллюль Ж. Техніка, або виклик століття / Жак Еллюль // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія : навч. посіб. / упоряд. : Віталій Лях. – К. : Либідь, 1996. – С. 25-86.
4. Етика : навч. посіб. / [В. О. Лозовой, М. І. Панов, О. А. Стасевська та ін.] ; за ред. проф. В. О. Лозового. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 224 с.
5. Єришев А. О. Історія політичних і правових вчень : навч.-метод. посіб. / Єришев А. О. – К. : МАУП, 1998. – 116 с. – Бібліогр. : С. 112-113. – Рос.
6. Лист Ф. Национальная система политической экономии : [Електронний ресурс] / Лист Ф. – Режим доступу : <http://www.knukim-edu.kiev.ua/index.php?id=613&view=article>. – Назва з титул. екрану.
7. Малахов В. А. Етика. Курс лекцій : навч. посіб. / Малахов В. А. – К. : Либідь, 1996. – 304 с.
8. Маркузе Г. Одновимірна людина. Дослідження ідеології розвинутого індустріального суспільства / Герберт Маркузе // Сучасна зарубіжна

- соціальна філософія. Хрестоматія : навч. посіб. / упоряд. : Віталій Лях. – К. : Либідь, 1996. – С. 87-134.
9. Маршалл А. Основы экономической науки / Альфред Маршалл ; [предисл. Дж. М. Кейнс ; пер. с англ. В. И. Бомкина, В. Т. Рысина, Р. И. Столпера]. – М. : Эксмо, 2007. – 832 с. – (Антология экономической мысли).
  10. Мочерний С. В. Основы підприємницької діяльності / Мочерний С. В., Устенко О. А., Чеботар С. І. : навч. посіб. – К. : Видавничий центр „Академія”, 2005. – 280 с. (Альма-матер).
  11. Палеха Ю. І. Етика ділових стосунків : навч.-метод. посіб. / Ю. І. Палеха, Ю. В. Водерацький. – К. : Вид-во Укр.-фін. ін-ту менеджм. і бізнесу, 1999. – 138 с. – Бібліограф. в кінці кн.
  12. Палеха Ю. І. Культура управління та підприємництва : навч.-метод. посіб. / Ю. І. Палеха, В. О. Кудін. – К. : МАУП, 1998. – 96 с. – Бібліогр. : С. 89-92.
  13. Пыхтин В. Двухлицый рынок / Василий Пыхтин. – Кировоград : КНТУ, 2009. – 52 с.
  14. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. / Фіцула М. М. – [2-ге вид., випр. та доповн.]. – К. : „Академвидав”, 2006. – 560 с. (Альма-матер).
  15. Яковенко Р. В. Національна економіка : навч. посіб. / Роман Яковенко. – Кіровоград : „ПіК”, 2009. – 548 с. : іл.
  16. Яковенко Р. В. Технології продажу товарів / Роман Яковенко. – Кіровоград : 2003. – 212 с.

Одержано 04. 02. 2010